

Gajdó Tamás

Vitéz Mihály ébresztése

Csokonai Vitéz Mihály színműveinek
bemutatóiról, 1911–1948

Absztrakt

Csokonai Vitéz Mihály drámáit csak a huszadik század elején fedezték fel a színházi alkotók. Legelőször a *Karnyóné és a két szeleburdiak* című vígjátéka került színre 1911-ben a Nyugat című folyóirat matinéjában. Ady Endre erre az alkalomra írta *Vitéz Mihály ébresztése* című ódáját. Csokonai előtérbe állítása egyértelműen irodalompolitikai tettnek számított ekkor. A tanulmány az első előadás feldolgozása mellett bemutatja, hogyan folytatódott a debreceni író színpadi műveinek pályafutása a két világháború között. Bár a nemzeti repertoárba nem kerültek be Csokonai drámai művei, a *Karnyóné* alkalmi előadásai többször bizonyították, hogy az egykori iskolai színjáték remek lehetőséget nyújt új, merészebb játéktípus kialakítására. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az sem, hogy a 18. századi színjátékok 20. századi előadásai a politikai, színházpolitikai csatározásoknak is részévé váltak.

Kulcsszavak: Csokonai Vitéz Mihály, Nyugat folyóirat, ifjúsági előadások, Nemzeti Színház

10.56044/UA.2023.2.2

Csokonai Vitéz Mihály színművei – annak ellenére, hogy 1844-ben megjelentek nyomtatásban – nem váltak a magyar színházi repertoár részévé. Arról sincs közvetlen adatunk, hogy Balog István kistársulata játszotta volna *Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak* című színjátékot; noha kéziratos, húzott példánya a színi- és rendezői iratokban megtalálható (Haraszty 1957, 5–6). Csokonai darabjait csak a huszadik század elejétől kezdve fedezték fel a színjátszók, elsősorban azért, mert a költő személyisége és a művek üzenete jól illeszkedett a századelő színházi és irodalmi törekvéseihez. A hivatalos irodalomtörténet-írás igyekezett tárgyilagosan viszonyulni Csokonai Vitéz Mihály alkotásaihoz, de jóval fontosabb szerepet játszott ebben a folyamatban Ady Endre, aki 1905-ben, a költő halálának századik évfordulóján a Budapesti Naplóban hosszú írásában méltatta a debreceni poétát: „Be magyar voltál, be magyar. Óh, fájdalomosan magyar. [...] Mindezért keservesen meglakolt. Lump volt, csavargó, míveletlen, durva és paraszt. Ő volt tudniillik akkor a legeurópaibb ember ebben az országban” (Ady 1966, 170).

Ebből a személyes véleményből táplálkozott hat évvel később Hatvany Lajosnak, a Nyugat szerkesztőjének kezdeményezése, aki Csokonait tekintette a modern magyar irodalmárok előfutárának, és azt tervezte, hogy tiszteletére a Nyugat Csokonai-számot ad ki. Az elgondolást Osvát Ernő nem támogatta, de azt nem akadályozta meg, hogy a Nyugat Csokonai-matinét tartson a Víg-színházban. Hatvany és Osvát konfliktusát jól jellemzi, hogy a *Mit hagyott ránk Csokonai?* című Hatvany-írás, melyet szerzője a Nyugat rendezvényén, 1911. január 29-én, vasárnap délelőtt felolvasott, csak a Magyar Hírlapban jelenített meg (Hatvany 1911, 1–2).

Hatvany alaposan megindokolta, miért gondolja úgy, hogy a Nyugathoz csatlakozott művészek Csokonait elődjüknek tekintik: „Csokonai vággyal gondolt a nyugati nagy államokra: mohón szívott magába minden nyugati hatást, undorral fordult el korának magukba süllyedt magyarjaitól, de a világot eltöltő érzéseket magyarul, a nyugatot keletül, illetve a keletet nyugatul kívánta megszólaltatni” (Hatvany 1960, 332). De arra is kitért, miért esett a választásuk a költő *Az özvegy Karnyóné és két szeleburdiak* című színpadi művének bemutatására: „Áhítattal veszünk körül mindent, amihez hozzáért, még azt a diákos csínynek odavetett tréfát is, melyet eddig színház sohasem látott, és melyet a Víg-színház kitűnő színészei ma készülnek előadni. [...] Csokonai darabját pedig azon frissiben nyújtjuk, ahogy a csurgói diákok számára megírta. Kölcsey a *Karnyónéban* csak lealacsonyítást, Hanswurstiádát látott – mi sem akarjuk

túlbecsülni ezt a pajzán játékot, de a dialógus csodás jószívűségében elevenül meg a torzkép is, különösen Karnyóné, a szerelmes vénasszony némely helyütt szinte tragikus alakja” (Hatvany 1960, 333).

A matiné programja azt bizonyítja, hogy a színpadi játék mellett legalább olyan fontos volt a kortárs művek megszólaltatása. Ady Endre erre az alkalomra írt *Vitéz Mihály ébresztése* című versét Medgyaszay Vilma szavalta, míg Móricz Zsigmond maga olvasta fel új – a Népszava munkatársa szerint – „elmés és meleg humorú miliórajzát”. Az újságíró szerint „a hangulatos, szép írás jellemzetesen, találóan festi a kvaterkázó, zsíros és nyakas magyar urak társaságát, amely értetlenül és fitymálva vette körül a nagy poétát” (Ism, 1911c, 5).

Az előadásról vajmi keveset lehet tudni. A szereposztás a Magyar Színpad című műsorújság 1911. január 29-én kiadott számában megjelent.¹

A Pesti Hírlap a színjáték alkalmi jellegére hívta fel a figyelmet. S arra, hogy nem lehet szamon kérni az előadáson a Vígszínház többi bemutatójának színvonalát: „Csokonai ezt a darabot 110 évvel ezelőtt a csurgói diákoknak mint műkedvelőknek testére szabva, rövid egy éjszakán »ütötte össze«. Csokonai diákos jókedvének szülötte e darab, és a matinée rendezősége annak színrehozatalával bizonyára nem akart egyebet, mint hogy dokumentálja a »Nyugaték« ragaszkodását a XIX. század első irodalmi magyar újtójához” (Ism, 1911b, 9).

A Nyugatban Lengyel Menyhért jóval melegebben írt az előadásról. A drámaíró azzal a megállapítással kezdte bírálatát, hogy a színház embereinek „igazán illetet volna észrevenni, hogy a *Karnyóné*ban mennyi vidámság lappang s minden isteni naivitása mellett milyen színpadi élet sugározik ki belőle. Botfűlű ember az, aki a *Karnyóné* dialógusából ki nem hallja az élet pezsgését és áradását s kevés fantáziájú, aki első olvasásra nem látja, hogy e kusza történet s hevenyén odamázolt alakok sorából mint kel plasztikusan életre egy egész csapat egyenesen színpad számára való figura [...]” Lengyel megjegyezte, hogy a „szövegből egy sort sem hagytak ki, úgyszólván semmi változtatást nem csináltak rajta”, s valamennyi szereplő játékan érezni lehetett, hogy „szeretik, a dolgot”, s „kedvvel mentek bele, hogy Csokonayt [sic!] szolgálják”. Dicsérte Falus Elek díszletét és jelmezeit, mert a tervező „olyat csinált, ami félig realiztikus, félig fantasztikus és egészen véve magyar” volt (Lengyel 1911, 305).

¹ Karnyó – Balassa Jenő, Karnyóné – V. Haraszthy Hermin, Samu – Harsányi Rezső, Lázár – Szerémy Zoltán, Tiptopp – Tanay Frigyes, Lipitlotty – Csontos Gyula, Kuruzs – Vendrei Ferenc, Boris – Pallai Rózsi, Tündér – Makay Margit, Tündérfi – Csáki Irén

Bányai Elemér volt az egyetlen, aki a Magyar Nemzetben arra hívta fel a figyelmet, hogy az előadásnak nemcsak az az érdeme, hogy igazságot szolgáltatott Csokonainak, s száztizenkét esztendő múltán „valóságos teatrumban, minőt a debreceniek költője még álmában sem látott” adták elő darabját: „A Nyugat írói társaság vígszínházi előadásának főképpen irodalomtörténeti szempontból nagy a jelentősége. A Csokonairól hozott verdiktekét a tegnapi előadás után ugyanis revideálni kell, mert a *Karnyóné*nek [sic!] és a többi Csokonai-daraboknak a magyar dráma fejlődésében egészen más a jelentőségük, mint ahogy azt eddig megállapították. A premieren kitűnt, hogy a színpadi nyelv Csokonai dialógusaiban már azt a fejlődési fokot képviseli, melyen két-három évtized múlva Kisfaludy Károlynál jelentkezik, s hogy a *Karnyóné*ban nem csak egy magyar polgári vígjátéknak a kísérlete van adva, hanem az énekes bohózat, operett, népszínmű elemei is mind itt vannak” (Bányai 1911, 1).

A bemutató legnagyobb hozadéka, minden kétséget kizáróan, hogy a Nyugat Könyvtárban, a matiné után azonnal közreadták Ady költeményével együtt a *Karnyóné* szövegét. A Pesti Hírlap 1911. január 31-én megjelent számában már hirdették a könyvet. Csokonai műve egy héttel korábban, 1911. január 26. körül a Modern Könyvtár – Magyar Színműírók sorozatában is napvilágot látott. „A kötet megjelenését aktuálissá teszi, hogy *Az özvegy Karnyónét* éppen most játssza a Vígszínház. A *Gerson du Malheureux* pedig középiskolánk irodalomtörténeti anyagának egyik legkedveltebb tárgya” – adta hírül az Ellenzék (Ism, 1911a, 3). Hogy ez a mondat mire utalhat, nem tudjuk. Mai fogalmaink szerint nem lehet olyan irodalmi műalkotás a középiskolai tananyag tárgya, melynek nincs népszerű kiadása. Jókai Mór emlékezése viszont arra utal, hogy a mű szövege másolatokban terjedhetett, hiszen a *Gerson du Malheureux* az 1830-as évek közepén a komáromi református középiskolában műsorra került: „Csak később, mikor már iskolába jártam, jutott az a feledhetlen élvezet osztályrészemül, hogy elmehettem arra az előadásra, amit a kollégium nagy termében rendeztek a »belső emberek«. Csokonainak *Gerson du Malheureux* című darabját adták. Pápay uram, a káplán, volt a tiszt, Harmati uram, a kántor, volt a kísértő lélek, s Szarka János urambátyám (akkor – és még most is a legszeretettelőbb fiatal kedélyű úr Komáromban) – ő volt a tréfás cigány. A közönség ötet tapsolta elő legtöbbször; Pápay urammal pedig nem volt megelégedve, azt mondták róla, hogy akkorát úgy játszik, mintha prédikálna” (Jókai 1904, 252).

Azt gondolnánk, hogy a Modern Könyvtár kiadása adta az ötletet Janovics Jenőnek, a Kolozsvári Nemzeti Színház direktorának, hogy Csokonainak ezt

a darabját beillesse a *Magyar drámatörténelmi sorozatos előadások* címmel hirdetett ciklusába. Annál is inkább, mert ez a kiadás megtalálható Janovics könyvtárában.² Az 1911. október 30-i premier előtt tartott bevezetőjében azonban a rendező arról beszélt, hogy a dráma három fennmaradt másolatából állította össze a színházi előadás szövegét.³ S azt is megindokolta, hogy miért került színpadra Csokonai bolondos tréfája: „Azok az alakok, melyeket Csokonay [sic!] a színpadra vitt, száz éven túl éltek és élnek a magyar színpadon különféle változatban. Nézzék meg ma a ravasz, furfangos, érdekét hajhászó s csúfondárosan felsülő zsidót, a tudálékos, deákos oskolamestert, a gyáva cigányt, vagy az öblös hangú, Hány János-szerű hadnagyot, s gondoljanak arra, hogy száz éven át hány vígjátékírónk s népszínmű szerzőnk használta fel más és más változatban ezeket az alakokat” (Janovics 1913, 27). Arra is felhívta a figyelmet, hogy Csokonain nem lehet számonkérni, hogy nem volt tisztában „a drámairás szerkesztésének kellékeivel és törvényeivel”; hiszen nem voltak mintái, s nem volt alkalma, hogy „e kellékeket megismerje s e törvényeket kipróbálja”. Trivialitását és köznapit durvaságát pedig a kor hibájának tartotta (Janovics 1913, 27).

Furcsa, hogy Janovics egyszeriben felfedezte Csokonai Vitéz Mihályt, akinek nevét *A magyar dráma irányai* című, 1907-ben kiadott könyvében hiába keressük.

A kolozsvári ősbemutatóról szóló tudósításában Az Újság munkatársa kiemelte, hogy a „soha elő nem adott” vígjáték előadását a „közönség úgyszólván végigkacagta”, s [n]yílt színen is többször kitört a taps” (Ism, 1911d, 4). Míg a kolozsvári Ellenzék újságírója azt hangsúlyozta, bár Csokonai „gyöngén birkózott a drámairás föladataival”, a művének „mégis megvan az az érdeme, hogy minden alakja magyar”. Megállapította, hogy komikuma „egy kissé nyers és naiv, de élvezhető, s ami nagy írói erejére vall, annyi jellemző vonással rajzolta alakjait, hogy azok ma se koptak el, ma se haltak meg” (Sebesi 1911, 5).

2 Janovics Jenő gyűjteményét a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára őrzi.

3 Janovics kijelentésének némileg ellentmond, hogy a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában az Sz/1130-as jelzetű sűgőpéldány a Modern Könyvtárban megjelent szöveg másolata. Csak egyetlen bejegyzés igazítja útba a kutatót: az utolsó oldalon „Szigetvárij” aláírás található; Szigetvári József sűgőé, aki haláláig, 1933-ig dolgozott a színházban. Azt sem lehet kizárni, hogy a szóban forgó példány az 1924-es felújításhoz készült, mert a korábbi elkeveredett. De valószínűbb, hogy 1911-ben és 1924-ben is ezt használták. (Csokonai Vitéz Mihály: Gerson du Malhereux vagy Az ördögi mesterségekkel találtott ifjú. Sűgőpéldány. Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár SZ/1130.) Ez úton is köszönöm a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára vezetőjének, Kocsis Tündének önzetlen segítségét.

Csokonai művét a kolozsvári művészek 1912. május 4-én Budapesten, a Magyar Színházban is eljátszották. Színre került még az *Igaz papság tüköre* című Sztárai Mihály-darab, az akkoriban *Omnia vincit amorként*, később *Kocsonya Mihály házasságaként* emlegetett pálos közjáték, valamint Bessenyei György drámája, *A filozófus*. A *Gersonról* a lapokban szinte csaknem ugyanazt írták, mint a bemutató után; igaz, a Pesti Napló kifogásolta a színjáték trágárságát (Ism, 1912, 15).

A kolozsváriak budapesti szerepléséről, a régi magyar darabok feltámasztásáról a Nyugatban Babits Mihály, A Hétben Kosztolányi Dezső emlékezett meg. Kosztolányi a különös levegőjű Erdélyből érkezett színészekért lelkesedett. Azt írta: „illúzió veszi körül őket. Hangulat árad belőlük. [...] Úgy fogadtuk őket, mint hogyha kincseket rejtegettek volna a tarsolyukban, pedig csak magyar szegénységet, árva magyar múltat hoztak, koldustarisznyájukból elmaradt kultúránk néhány avatag emlékét, pár gyöngye drámácskát húztak ki. Mégis ők a gazdagabbak.” A *Gerson*t viszont egy mondattal elintézte: „Csokonai darabja sehogy se fest” (Kosztolányi 1978, 432–433). Ugyanerről Babits: „A Csokonaitól választott komédia pedig igen kezdetleges” (Babits 1912, 893). Babits is azt tartotta, hogy nem az előadott művek fontosak, hanem „az az életdarab, ami színpadra jött velük, a régi magyar élet, melyet még senki se mert ily naturalizmussal színpadra hozni.” Megdicsérte Janovicsot, mert a jelmezek, a mozgások, a színészek dialektusa „a legegészségesebb természetességet mutatta”, s az előadások tökéletes stílusérzékről tanúskodtak: „E nagy életszerűséggel valóban a régi Magyarország egy-egy egységes darabját sikerült felidézni. Sohasem éreztem ennyire a tizenyolcadik század-véget” – vallotta be. Babits a kritikát arra is felhasználta, hogy tisztázza a *Nyugat* köré csoportosuló nemzedék viszonyát a régi magyar irodalomhoz, s elutasítsa a kozmopolitizmus vádját: „A nézőteret írók töltötték meg, az új magyar írók, akik egy pompás forradalom után most jobban érzik összetartozásukat a nagy magyar múlttal, mint valaha” (Babits 1912, 893).

A kolozsvári előadás közvetett hatását is tetten érhetjük: az Ábrahám zsidót megformáló Faragó Ödön 1914-ben Kassán lett színigazgató, ahol már az első évadban megrendezte a klasszikus írók ciklusát, s 1914. november 21-én színre vitte az *Omnia vincit amor* című pálos közjátékot és Csokonai *Gerson du Malhereux*-jét. Az előadás előtt Janovics Jenő mondott konferanszot, s még azt is tudjuk, hogy az előadás 511 korona bevételt hozott. (Szemben a *Tatárjárás* 700, és az újdonságként hirdetett, *Mindnyájunknak el kell menni* című háborús szín-

darab 936 koronájával.)⁴ A Felvidéki Újság előzetese szerint „[m]inkét bohózat Kolozsvárott és Budapesten, ahol a kolozsvári társulat játszotta, frenetikus sikert aratott” (Ism, 1914, 4).

A Vígszínházban váratlanul, 1919. április 19-én, új betanulással ismét színpadra került Csokonai Vitéz Mihály *Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak* című színjátéka. A Színházi Élet munkatársa dicsérte a darabválasztást, s kiemelte, hogy a mű „mentes minden idegen hatástól, és színpadra viszi azokat a szociális magyar vígjátéki alakokat, amelyek közel száz évig élnek azután a színpadon. Különösen jellegzetes köztük a politizáló tót boltoslegény és egy szobalány, akiben az első magyar szubrettet kell tisztelnünk” (Ism, 1919a, 16). Ez volt az első alkalom, hogy egy Csokonai-művet nem matinén, alkalmi előadásként, irodalompolitikai program vagy drámatörténeti sorozat illusztrációjaként játszottak. A Tanácsköztársaság színházpolitikai törekvéseihez persze volt köze, hiszen a munkásközönséget a magyar irodalom jeles alkotójának színjátékával ismertette meg. De ennek csak a Színházi Élet említett írásában találjuk nyomát, Az Újság című napilapban megjelent kritika szerzője az új, naiv közönség felhőtlen örömét rögzítette: „A régi vígjátékon, e csupaderű vaudeville-on, különösen pedig parodisztikus színzetű második felvonásán, a közönség igen jól mulatott, sokat nevetett, lelkesen tapsolta a főszereplőket. Haraszty Hermint, ki igen hatásos komikummal játszotta az álözvegyet; a pompás Tanayt, ki kedves, régi dalokat is énekelt; Kardost [sic!], ki a másik szeleburdit játszotta szépen; Kemenest, ki az özvegy fűszeresné bamba fiának szerepében még kedves és megnyerő is tudott lenni; Vendreyt, ki a tenyerekből sorsot olvasó egy kuruzslót ábrázolt érdekesen; és Szerémyt, ki a boltoslegény szerepében igen mulatságos volt, és a darabot is helyesen rendezte. Két kis szerepben Csáky Irén és Rónai Alice is tetszett, épp úgy, mint Gombaszögi Ella, ki egy fondor kis szobalány szerepét játszotta” (Ism, 1919b, 8).

A kritikában is említett Kardoss Géza színész, Lipitlotty megszemélyesítője, 1920 elején a debreceni színház igazgatója lett, s 1920. november 17-én, Csokonai Vitéz Mihály „születési évfordulója emlékére” díszelőadást rendezett a színházban.⁵ Ezen a megemlékezésen a direktor – a vígszínházi bemutató nyomán –

4 Faragó Ödön játékkönyve. [Kassa, 1914. október 31.–Budapest, 1958. május 1.] [2.] Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár ltsz. 80.134

5 Az ünnepi estet a Csokonai Kör titkárának, dr. Papp Ferencnek beszéde vezette be. Ezt követően dr. Kőrösi Kálmán *Csokonai halála* című drámai képe következett, majd *A falu végén kurta kocsmá* című dramatizált költeményt adták elő.

megrendezte az *Özv. Karnyóné és két szeleburdiak* című Csokonai-darabot. Bár az előadást december 3-án megismételték, kritikai visszhangja alig volt. Az Egyetértésben megjelent írás szerint „Kardoss Géza brillírozott, mint Lipitlotty. [...] Rendkívül tetszett, nyílt színen is tapsolták.” A továbbiakat nem érdemes idézni, az újságíró csak a szereplők nevét sorolta fel. Írását pedig így zárta: „Az est gondos, színes beállítása, rendezése, a Kardoss igazgató finom érzékét dicséri” (Ism, 1920b, 2).

A Debreceni Független Újságban még ennél is kevesebbet írtak: „Nincs terünk színi irodalmunk ez archaikus zamatával is frissen, elevenen élettél teljesen ható emlékének méltatására, csak az előadás; a budapesti Vígszínház rendezését követő előadás tökéletességét emeljük ki. A modern rendező zseniális ötlete nagyszerűen pótolta ki, amit a magyar színjátszás csecsemőkorában Csokonai még nem tudhatott. Az előadás azon ritka esetek egyike volt, amelyben minden szereplő a helyén volt, és a különböző egyéniségek ellenére is végig érvényesült az alapstílus harmóniája” (Ism, 1920a, 4).

Janovics Jenő kisebbségi színigazgatóként sem feledkezett meg Csokonairól. A költő születésének 150. évfordulóján, 1924-ben (tehát kissé megkésve) *Csokonai halála* címmel színre vitte Kuncz Aladár színjátékát, melyet a budapesti közönség *Vitéz Mihály a halál révénként* ismert; a művet az Írók Bemutató Színházában 1923. április 15-én adták elő. Az egyfelvonásos színjáték mellé kellett még valamit adni, így került színre ismét a *Gerson du Malhereux* „Cselle Lajossal, Kemény Lászlóval, Réthely Ödönnel, Mihályfyval, Ihással, Leöveyvel, Izsóval a főszerepekben” (Ism, 1924, 6). Az előadást egy héttel később megismételték, de Csokonai műve nem lett része a kolozsvári repertoárnak.

A *Karnyóné* előadástörténetéhez hozzátartozik az Új Színház bemutatója, melyet az *Omnia vincit amor* című közjátékkal együtt 1929. április 13-án láthatott először a közönség. A kritikai visszhangról nem beszélhetünk, csupacsupa rövid méltatás jelent meg az előadásról.⁶ Az Új Nemzedék színikritikusa,

6 „Az Új Színházban kedden délután tartották Csokonai *Özvegy Karnyóné* című darabjának és az *Omnia vincit amor*nak sajtófőpróbáját. A két darabot ifjúsági előadások sorozatában fogják bemutatni, de este is fogják játszani. A főpróba a siker jegyében zajlott le. A közreműködők közül elsősorban Bacányi Paulát, Harsányi Rezsőt, Keleti Lászlót, Baló Elemért, Kolos Margitot és Törs Anikót kell kiemelni. [...] Az előadást Baróti József rendezte” (N. N. 1929a, 10).

„Az egészséges és bőséges, tiszta humor, a dévajkodó, izmos magyar satíra, ami a két irodalomtörténeti értékű színjátéki emlékünkből oly patakzón árad, stílusosan, a maga csorbitatlan épségében s mégis a mai izlésnek is megfelelően teljesedett ki az Új Színház gondos előadásában, Baróthy József avatott rendezői keze alatt” (N. N. 1929b, 13).

Gergely Jenő viszont arról értekezett, hogy miért nem tanácsos az ifjúságnak Csokonai Vitéz Mihály művét adni: „annyira a nyers, sőt brutális nevetetésre utaznak, s egynémely kiszólásaik annyira bántóak” – szölt az indoklás (Gergely 1929, 7). De az is kiderül ebből a felháborodott írásból, hogy „a színház együttese talán túlbuzgóságból, vagy félrerendezésből, burleszknél burleszkebb torzítással” játszotta a vígjátékot. S vajon mi volt a konklúzió? „Ha már az Új Színház ifjúsági előadásokat akar rendezni, maradjon csak a hazafias színműveknél, mert a szatíra görbe tükre nem mindig és nem mindenhol való a tanulóifjúság kezébe” (Gergely 1929, 7).

A Hont Ferenc vezetésével 1937 elején megszervezett Független Színpad nevű mozgalom tevékenységéhez fűződik Csokonai Vitéz Mihály *A méla Tempefői, avagy Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon* című drámájának bemutatása. A premiert 1938. április 28-án az Erzsébetvárosi Színházban láthatták az érdeklődők.

A befejezetlenül maradt drámát Schöpflin Gyula és Benedek András alkalmazta színpadra: az öt felvonásos műből három részes változatot készítettek; megszüntették az utolsó felvonások epikus jellegét; a dalbetéteket Csokonai-dalokkal kibővítették. Az előadás kísérőzenéjét Vándor Sándor karmester, zeneszerző állította össze, a díszletet Háy Károly László tervezte, s Miloss Aurél koreográfus is részt vett a munkában.

Az ősbemutató szövegkönyve nem maradt fenn, ám amikor a színjátékot a Nemzeti Színház 1948. május 27-én Rátai Dénes rendezésében bemutatta, a színlapon Benedek András (aki ekkor már a Nemzeti dramaturgja) és Nagypál Gyula (ez volt Schöpflin írói neve) szerepel átdolgozóként. Az előadás ügyelőpéldánya megtalálható a Nemzeti Színház könyvtárában.⁷ Az 1938-as előadásnak egyetlen jelenete megjelent a Független Színpad című lap 1938. 4–5. számában. Ha ezt összevetjük az 1948-ban játszott szöveggel, kiderül, hogy ebben a jelenetben lényegtelen változtatásokra került csak sor. Az 1948-ban megjelent kritikákban viszont úgy írnak, mintha merőben új átdolgozásról lenne szó...

A Független Színpad dramaturgiai munkaközössége 1938-ban beszámolt arról, hogyan birkóztak meg a legnehezebbel; vagyis miként tudták a színművet a kortárs nézők számára élvezhetővé tenni. Szerencsére az első két felvo-

⁷ Csokonai Vitéz Mihály: *Tempefői*. A Nemzeti Színház 1948. május 27-i bemutatójának sűgópéldánya. A Nemzeti Színház Könyvtára IV-5/857. Ezúton is köszönöm a Nemzeti Színház Könyvtára vezetőjének, Kamondy Ágnesnek önzetlen segítségét.

nás szinte minden további nélkül megállta helyét, csak a harmadik és negyedik felvonást kellett átdolgozni, mert azok szinte „teljes egészében epizodikus, ismétlésekkel” vannak tele, s csak néhány jelenet vitte előbbre a cselekményt (Független Színpad munkaközössége 1938, 11). De nem tekinthettek el attól sem, hogy Csokonai szellemét torzítás és ferdítés nélkül megőrizzék. A munka nagyságát írásukban így jellemezték érzékletesen: „Dramaturg, rendező, irodalomtörténész, díszlettervező, zenetudós, hosszú órákon át ültünk együtt, vitatva egy-egy jelenet fontosságát, hovátartozását, cselekményszerűségét, kutatva az író igazi szándékát, ami darabjának tendenciájában megnyilvánul. Sok gonddal és latolgatással nyúltunk hozzá a múlhatatlanul szükséges kihagyások, megváltoztatott jelenetkapcsolások, szöveghűség, elavult kifejezések, henye dialógusrészek fogas kérdéseihez; nehéz és lelkiismeretes munkával építettük föl újból a darabot, beleképezve magunkat egy Csokonai-kori képzeletbeli dramaturgnak szerepébe, aki a színpad örök szabályainak értelmében kénytelen változtatásokat javasolni a benyújtott színművön” (Független Színpad munkaközössége 1938, 11).

S hogy milyen sikerrel? A vállalkozásról szóló méltatás megállapításai szerint kiválóan: „Sikerült ezt a feladatot oly tökéletesen megoldaniok, hogy egyetlen idegen mondat nem került a darabba. A jelenetek csoportosítása az eredeti szöveg minden sérelme nélkül történt, oly módon, hogy a bemutató előadáson a széteső jelenetek helyett három színpadilag tökéletes felvonást nézhet végig a közönség. A munkaközösség Csokonai néhány párdalát és versét is beleszerkesztette a darabba, és ezekhez Csokonai saját szerzeményű zenéjét adják kíséretül. A zeneszámokat korabeli hangszerekből összeállított zenekar fogja kíséreni. Clavicembalo, viola de gamba, viola d’amore, fuvola és gyermekkórus hangjai fogják aláfesteni a nagy magyar költő első premierjét, amelyet sikerült kiérdemelnie csaknem százötven esztendővel a halála után” (Újvári 1938, 4).

Az átdolgozás azonban jóval több volt ennél, s nemcsak azért, mert igyekeztek a huszadik századi közönség kegyét keresni. Egyértelmű, hogy a korabeli sikerdarabokból ismert dramaturgiát követve került a színpadra második nőalakként Dorottya (az eredeti Éva helyett), akinek dialógusait Csokonai vígposzának soraiból szerkesztették. Míg a mű nehézkességét, naiv cselekménybenyújtását azzal próbálták meg az átdolgozók ellensúlyozni, hogy teletűzdelték a művet Csokonai versekkel.

Németh Andor író, költő az Újság című lapban Hont Ferenc rendező értelmezését bírálva megírta, hogy a darab átdolgozói Csokonai legszebb verseit sza-

valtatták Tempefőivel: „Ez bármely élvezetes is, tulajdonképpen csalás, hiszen a darabnak Tempefői a hőse, nem Csokonai, és a Tempefőit éppen az teszi patetikussá, hogy nem kivételes lángelme, mint alkotója, csak látó a tévelygők között, ki közelebb áll a szegényekhez, mint az urakhoz és alulról várja a megváltást, mert fent csak értetlenséggel találkozik. Egyáltalán nem »lángoló költő«, ahogy azt a romantikus lelkek elképzelik; csak szerény irodalmár, ki már e nemzetietlen, külföldet majmoló korban felismeri, hogy amíg az irodalom nem a közösség dolga, amíg nem omlanak le a társadalom osztályfalai, addig a költészet a boldogtalan különcök narkotikumá, fájdalmas magánügye marad” (Németh 1938, 3). A műnek ezt a tanulságát vetíti a jelenre Németh, s az írás végén ismét azt hangsúlyozza, hogy „az üdv csak alulról jöhet, a szegényektől – s amíg erre rá nem jövünk, a Csikorgóké szó és a hatalom, a mellverdesőké és a kedélyeseké, akiktől az Istentől inspirált poéta csakugyan fölkötheti magát” (Németh 1938, 3).

Németh Andor is utalt rá, hogy az előadás már alcímével – „az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon” – megnyerte a közönség szimpátiáját, egy másik szemtanú szavai azt erősítik meg, hogy azért lett a színjátéknak óriási sikere, mert Honték megtalálták a párhuzamot az aktuális közéleti események és a mű világa között. Becsky Andor szerint a „rendezés a legkisebb lehetőséget is megragadta a darabban a népfrontpolitika elveinek hangsúlyozására. A függöny még mozdulatlan volt, de a közönség soraiban felhangzottak a munkásmozgalmi dalok és az egész előadás alatt lelkes, izzó, tüntetésre hajló hangulat uralkodott. A bemutatón megjelentek a népfrontpolitika ismert képviselői, a falukutatók és a márciusi frontos írók egy páholyban foglaltak helyet. Azokban a napokban folyt ellenük a per, és kaptak ítéletet (1938. április 21.).⁸ Amikor a színpadon elhangzott, hogy: »...a börtön nem szégyen, ha vétek nincs vele...«, és a rendezés reflektorfényvel árasztotta el a börtönre ítélt páholyát, a közönség egy emberként ugrott fel és köszöntötte a közös ügy elítélteit” (Becsky 1961, 90).

A jelenet fontosságát jól jellemzi, hogy a Független Színpad című lapban a darabnak ezt a jelenetét teljes terjedelmében közölték (Csokonai 1938, 13–14).

⁸ A Márciusi Front öt vezetőjét a *Mit kíván a magyar nép?* című cikkük, a Márciusi Front kiáltványának bizonyos kitételeiért vonták perbe. „A törvényszék ítéletében bűnösnek mondotta ki az öt vádlottat nemzetragalmazás vétségében, és ezért Illyés Gyulát, Sárközi Györgyöt és Kovács Imrét 1–1 hónapi, Erdei Ferencet és Féja Gézárt 2–2 hónapi fogházra, 1 évi hivatalvesztésre és politikai jogaiknak ugyanilyen időtartamra való felfüggesztésére ítélte. Az ítélet indokolása szerint a cikk tényállításai valótlanok, és alkalmasak arra, hogy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsák és hitelét sértsék” (N. N. 1938, 11).

A *Tempfői* május közepén átkerült a Józsefvárosi Színházba, és a hónap végén, valamint június elején a Márkus Parkszínházban is előadták. Több vidéki városban játszották, a tervezett szegedi vendégszínházra azonban a város polgármestere nem adott engedélyt.

Az előadás körülményeiről érdekes adalékokat közöl Ortutay Gyula Babits Mihályhoz 1938. június 16-án intézett levele. Ebben arra kéri a költőt, hogy támogassa Hont Ferencet, aki a Baumgarten Alapítványhoz fordult segélyért: „Mióta tudom, hogy a *Tempfői* előadását szívesen nézted végig, s láttad azt a nagy küzdelmet a szegényes és megalázó lehetőségekkel, rászántam magam erre a levélre. Hont Ferenc a közönség előtt most úgy áll, mint a sikeres rendező, holott a *Tempfői* csak a színházat kiadó tulajdonosnak hozott jövedelmet, neki csak deficitet. Amellett Szegeden nem engedélyezték a darab előadását, pedig ettől remélte ügyei jobbrafordulását. A szerencsétlent most váltó, lakbér egyaránt szorongatja, a színházi iskolánál, ahol eddig tanított összes tanártársaival együtt (Aschert is pl.) elbocsájtották. Jelenleg egy fillér jövedelme sincs s reménye: semmi” (Ism, 1983, 64).

Bár a Csokonai-bemutató sikerét alapvetően a politizáló szándék vitte sikerre, az előadás művészi hatásait is méltányolták a kritikusok. A Népszavában így írtak a Márkus Parkszínházban megtartott szabadtéri premiért követően: „Ennek az újabb sikernek a titka Csokonai halhatatlan művészetén, a *Tempfői* maró szatírjának ma, százötven év múlva új életre kelő aktualitásán túl, a színészgárda nagyszerű munkája. Ezek a kitűnő és nagyrészt fiatal művészek: Hont Erzs, Szánthó Klári, Gellért Endre, Bánhidny László, Harsányi Miklós, Halász Kálmán, Kalla István, Bihary, Darvas stb. teljesen magukévá tették a Független Színpad haladó célkitűzéseit, és egész újszerű – de ugyanakkor a patinás darab hangulatához finoman hozzásimuló – egységes játéktípussal gazdagították a magyar színjátást” (h. 1938, 7).

Csokonai Vitéz Mihály *Az özvegy Karyóné s két szeleburdiak* című játéka 1939. május 14-én a Nemzeti Színházban a Színművészeti Akadémia vizsgaelőadásán is színre került. A Pesti Napló munkatársa szokatlan lelkesedéssel számolt be az eseményről. Azt írta, hogy a színiakadémia „utolsó vizsgaelőadása kellemes meglepetéssel szolgált a nézőközönségnek – két szempontból is. Először: mivel Hegedűs Tibor, az Akadémia új tanára ki merte hozni növendékeivel Csokonai *Özvegy Karyóné* című darabját, amelyről ezeddig irodalomtörténészek is csak annyit tudtak, hogy »avas, vaskoshumorú régiség«. És meglepte a nézőket az a gáttalan, határozott játékkészség, biztonságos művészi finom-

ság, mely nem egy ízben ragadta a közönséget harsogó nevetésre, megérdemelt tapsokra” (Ism, 1939, 14).

A színiakadémia értesítőjéből tudjuk, hogy Galamb Sándor prológust írt a színjátékhoz, mely nemcsak a mű keletkezéséről számolt be, a szereplőket is felvonultatta. A játék hangulatát és stílusát talán egy kissé megidézi a prológus részlete:

„(Jobboldalról belejt Karnyóné.)

Prológus: Íme, Karnyóné, az özvegy!

Pipiskedve beszél, jön-megy.

Képe ráncos, foga redves,

Legényekhez mégis kedves.

Holtnak hiszi férje-urát,

S máshoz kötné élte sorát.

(A függöny elé jön Karnyó.)

Prológus:

De egyszer csak Mantuábúl

Karnyó uram hazarándul.

Mit lel itthon szegény férfi,

Jobb tán arról nem beszélni.” (Galamb 1939, 46–47).

Érdekes, hogy a vizsgaelőadás legtehetségesebb növendéke, a Karnyónét alakító Lengváry Zsuzsa, aki „rendkívül nehéz szerepét – egy férfinépet kedvelő vénasszony szerepét – ezernyi árnyalattal, patakzó humorral játszotta el”, nem sokáig maradt a pályán, míg Rajczy Lajos (Karnyó), Benkó Gyula (Samu), Feleki Sári (Boris) az 1945 utáni korszak vezető művészei lettek (Ism, 1939, 14).

Nincs arról adatunk, hogy ez az előadás vajon befolyásolta-e Major Tamást abban, hogy 1939. október 9-én ő is megrendezze ifjúsági előadás keretében a Városi Színházban. Ezeket a bemutatókat a Főváros közoktatási ügyosztálya szervezte, Major Tamás édesanyjának, Majorné Papp Mariskának vezetésével. Major első *Özvegy Karnyóné*-rendezéséről, melyet még kétszer (október 10-én és 11-én) megismételtek, a szereposztáson kívül nem sokat tudunk.⁹ Az előadás kétoldalas szórólapja arról még tájékoztat, hogy a zenét Turai Mihály,

⁹ Karnyó: Bodnár Jenő, Karnyóné: Gobbi Hilda, Samu: Apáthi Imre, Lázár: Rajczy Lajos, Tiptopp: Várkonyi Zoltán, Lipitlotty: Ungvári László, Kuruzs: Tapolczai Gyula, Boris: Olthy Magda

a Nemzeti Színház karnagya szerezte; s Herczeg Ferenc A holicai Cupido című művével játszották együtt.¹⁰

Az említett ismertetőn mintha mentegetőznének a szervezők: „Karnyóné Csokonainak nem elsőrangú műve. Ha a műkritika és az ízlés jelentősebb műveiben is talált kivetni vagy megítélni valót, nagyobb mértékben állhat mindez kisebb jelentőségű műveire. Ha az enyhítések ellenére is zavarnák a 18. század keményebb vonásai műízlésünket, tulajdonítsuk a kornak, de annál inkább csodáljuk meg, és élvezzük át a komikai erő ötletes frissességet és a mulattatás árnyalatainak finom sokrétűségét.”¹¹

Jóval nagyobb visszhangja lett aztán a három évvel később, 1942. október 27-én megtartott premiernek. Ekkor a Tisza Kálmán téren álló színházépület homlokzatát már a Magyar Művelődés Háza felirat díszítette. De az előadás szereposztása is megváltozott egy kissé három év alatt.¹² S ekkor már Dávid Gyula zenéjével játszották Csokonai alkotását. Sőt, Lőrincz György koreográfiát tervezett hozzá, de erről Major Tamás emlékeit olvasva csak jóval később értesülhetek az érdeklődők: „Vannak a darabban ezek a csodák, hogy az angyal bejön a végén, és megoldja a dolgot. Meg amikor azt hiszi, hogy mérget ivott, és meghal. Meg az eszelős Karnyó hazajövele. Ezeket nem lehet naturalista módon eljátszani. Az ilyeneket nagyszerűen megoldotta Lőrinc György. Rengeget segített nekünk azzal, hogy ezt ki tudtuk találni, a reális és a pantomim együttélését. Egyszerre játszottuk el a reálisat, és azt, hogy a tréfa és a valóság együtt legyen” (Koltai 1986, 38).

„Kedden délután ifjúsági előadás keretében mutatták be a Magyar Művelődés Házában Csokonai »Özvegy Karnyóné« című satirikus vígjátékát, mely már az első napon rendkívüli sikert aratott” – számolt be az Újság kritikusa. – „Az első felvonás egyes részletei, valamint a harmadik felvonás egy rövid része akadozik ugyan, de a második felvonás élményszerűsége, Major Tamás kitűnő rendezésének és érdekes művészi felfogásának, valamint Gobbi Hilda egészen nagyszerű játékának eredményei, olyan elsőrangú jelentőségű szín-

10 [Városi Színház, 1939 október 9., 10. 11. Ifjúsági előadások]. Szórolap. [3–4.] Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kisnyomtatványtár

11 [Városi Színház, 1939 október 9., 10. 11. Ifjúsági előadások]. Szórolap. [1.] Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kisnyomtatványtár

12 Az előadás szereposztása három év alatt kissé megváltozott: Karnyó: Bartos Gyula, Karnyóné: Gobbi Hilda, Samu: Lázár Gida, Lázár: Ungvári László, Tiptopp: Apáthi Imre, Lipitlotty: Szabó Sándor, Kuruzs: Balázs Samu, Boris: Olthy Magda, Tündér: Eőry Kató, Tündérfi: Pásztor János.

házi esemény, hogy lapunk pénteki számában bővebben foglalkozunk vele” (h. s. 1942, 8).

A pénteki számban Barcs Sándor, a Magyar Távirati Iroda későbbi vezérigazgatója *Karnyóné feltámadása* címmel írt az előadásról. A publicista néhány nappal korábban felvetette a „kitűnőek színháza” ötletét. Javaslatának az volt a lényege, hogy olyan színtársulatot kell létrehozni, mely a műsor kialakításában kizárólag szigorú irodalmi szempontokat érvényesít, s melynek előadásain elsősorban a művelt közönség foglal helyet (Barcs 1942a, 5). Ezt a színházeszményt vélte felfedezni Barcs egy héttel később a Nemzeti Színház fiataljainak ifjúsági előadásában, az *Özveggy Karnyóné*-ban. Major Tamás rendezéséről és Gobbi Hilda Karnyóné-alkításáról pedig egyenesen felsőfokban írt: „Ahogy a rendező – Major Tamás – leveri az egész darabról a vastag porréteget, ahogy felrázza halottaiból a figurákat, ahogy érdekessé teszi a cselekményt, és ahogy a második felvonás pantomimszerű megoldását tálalja, az művészet – művészet a javából. És ahogy egy éppen ezen az előadáson naggyá növvő színésznő – Gobbi Hilda – kihozza özveggy Karnyóné öregedő, rút, de öntelt s fiatal férfiak kegyei után futkosó nóstényének tragikomikus alakját, ahogy melegíti az egyiket, és ahogy hűti a másikat, ahogy bohóckodva is borzadályal vegyes sajnálattal tölti el a nézőt – még a gyerekek sem tudnak nevetni a groteszk haldoklási jeleneten – chaplini magasság!” (Barcs 1942b, 5)

Bár hírek is szóltak róla, Németh Antal mégsem eresztette be az ország első színházába Csokonai Vitéz Mihályt. Ahhoz viszont előzékenyen hozzájárult, hogy 1943 nyarán a színház fiatal tagjai – Major Tamás vezetésével – a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége Gyári Szabadidő-szervezetek Központja szervezésében turnézzanak Tatabányán (július 23.), Péten (július 27-én), Diósgyőrött (július 29., 30.), Salgótarjában (július 31.), Ózdon (augusztus 1.), Csepelen (augusztus 2.). Az együttes honoráriumát hétszázötven pengőben állapították meg. Ebben az összegben a szereplők jelmezköltsége és a zongorakisérő díja is benne volt. A Budapesttől távol eső helyeken a szállást, az utazást és az étkezést is térítették.¹³ Újsághír szól arról, hogy 1943. augusztus 7-én, szombaton a Dreher–Haggenmacher szabadtéri sziklaszínpadon a kőbányai gyári munkások is láthatták „Csokonai Vitéz Mihály *Özveggy Karnyóné* című zenés komédiáját” (Ism, 1943, 8).

¹³ A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége Gyári Szabadidő-szervezetek Központjának levele Major Tamásnak. Budapest, 1943. július 19. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár Itsz. 2016.129.3

Egyetlen előadásról tudunk, mely kudarcba fulladt: 1943. július 20-án Nagyvárdon csak negyedháznyi közönség gyűlt össze; állítólag azért, mert aznap cirkuszi előadást is rendeztek a városban. A Népszava az esetről szólva felidézte az előadás legmulatságosabb pillanatát: „Néhány hónappal ezelőtt a Magyar Művelődés Házának kétezer embert befogadó termében a budapesti középiskolások három délutánon keresztül könnyesre kacagták magukat az öreg fűszeresné tragikomikus esetén, és bizony visszafojtott lélegzettel, szívszorongva figyelték, amikor Karnyóné szerelmi bánatában kiitta a méregpoharat (amelyben ugyan csak hashajtó volt), lélekarangként megrázta a boltajtó csengőjét, és lefeküdt a pultra, sajátkezüleg készített ravatalára” ((–lgy–) 1943, 10).

Érdekes, hogy ugyanezt a jelenetet évtizedekkel később Major Tamás is felidézte: „ebben, mint minden Csokonai műben, van valami, ami megrendítő. Például mikor a Karnyónét játszó Gobbi Hildát otthagyja Lipitlotty, akinek elengedte az adósságait, ennek ellenére az csalfán otthagyja, sőt még ki is gúnyolja ilyen szövegekkel, hogy »nagysád egy olyan ütött-kopott hegedű, amelyen már az ördög sem tudna kanafóriázni«,¹⁴ ahogy azt a Gobbi hallgatta, az olyan volt, mintha a Phaedrát játszott volna, és amikor utána felült a pultra, akkor minden embernek könny szökött a szemébe, oly megrendítően énekelte: »Ó dugába dőlt remények, ó legények, ó legények...«, hogy szinte meghatottság vett erőt a hallgatóságon, ugyanakkor kacagni is kellett, mert a tragikum ellensúlyozásaképpen a két görbe lába a Gobbinak ott lóbálódzott a pult alatt, és ezen nevetni kellett. Ilyen volt az egész előadás, én azt hiszem Gobbinak élete legnagyobb sikere volt [...]”¹⁵

Az emlékezésből kiderül, hogy Reinitz Béla zeneszerző szorgalmazására született meg az előadás, arról viszont Major nem beszélt, hogy miért ez lett az első nemzeti színházi bemutató Budapest ostroma után. Bizonyára szerepet játszott, hogy a Nemzeti Színház tetőszerkezete belövés következtében súlyosan megsérült; mennyezete fél méterrel lesüllyedt; a nézőtér padozata pedig nagy felületen beszakadt. Az első előadást ezért az Andrassy úti Kamaraszínházban kellett megtartani. Csokonai Vitéz Mihály *A' özvegy Karnyóné 's az két*

14 Helyesen: „asszonyoságod pedig egy olyan 60 esztendőös ütött kopott hasadt hegedű, akit a sátán se tudna már kanafóriázni”. (II. felvonás, III. jelenés)

15 Major Tamás: Csokonai Vitéz Mihály. [1970-es évek]. Gépirat. 3. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár ltsz. 2017.150.1

szeleburdiak című vígjátékát 1945. február 28-án délután fél háromkor adták elő. A címszerepet Gobbi Hilda kapta, mellette Bartos Gyula, Várkonyi Zoltán, Ladányi Ferenc, Ungvári László, Major Tamás, Somogyi Erzs, Eöry Kató és Pásztor János lépett színpadra.

Az előadásról csak néhány írás született, ám ezek hűen tükrözik, hogy Major Tamás és alkotótársai ezzel a produkcióval letették a névjegyüket, s azt szemléltették, hogy innentől fogva a Nemzeti Színházra nem a klasszikusok ájult tisztelete lesz jellemző. A színháztörténeti összefoglalásokból rendre kihagyták, hogy bevezetőként Major Tamás elszavalta Az *estve* című Csokonai-verset – Kárpáti Aurél szavaival „mély átérzéssel és tökéletes művészi kifejezőképességgel” (Kárpáti 1945, 4). Staud Géza szerint a költeményben „melankolikus érzelmesség keveredik kemény forradalmi színekkel, s amelyet éppen merész társadalmi célzatossága miatt nem lehetett eddig Magyarországon elmondani” (Staud 1945, 3).

A megnyitó előadásról a legpolitikusabban beszámolót Barcs Sándor írta, mely a kommunista párt lapjában, a Szabadságban jelent meg: „Major Tamás végre odajutott, ahova tehetségével és szinte fanatikus hivatáskeresetével már régen jutnia kellett volna, az, hogy végre cenzúra nélkül, figyelő rendőrök nélkül szabadon szavalhatják – mily nagy dolog ez! – Csokonai másfél százados versét, s az, hogy végre a *Karnyóné*, ez az ártatlan, naiv kis színmű egyáltalán a budapesti nagyközönség elé kerülhetett, bizony csupa olyan szimbólum beteljesülését jelenti, amelyről egy évvel ezelőtt legfeljebb csak álmodozhatunk, s amelyért egy esztendeje még csak összeszorított foggal verekedhettünk” (Barcs 1945, 2).

Ám hiába lett ez a színjáték az új korszak nyitányának szimbolikus darabja, s hiába volt a Városi Színházban megrendezett ifjúsági előadássorozat legnevezetesebb produkciója, 1945 áprilisában Budapest főpolgármestere, Csorba János úgy döntött, hogy nem lehet a középiskolai tanulóifjúságnak szervezett formában előadni. A Nemzeti Színház ugyanis „megállapodott a székesfőváros közoktatásügyi ügyosztályával, hogy a *Karnyóné* tíz házat a középiskolák rendelkezésére bocsátja ifjúsági előadások céljaira” (Ism, 1945, 2). A Népszavában megjelent cikk szerint Csorba azért nem engedélyezte, mert „a darabot elavultnak, ízléstelennek és durvának” tartotta. A polgármester kijelentését a Népszava újságírója igyekezett megcáfolni: „Kétségtelen, hogy a *Karnyóné* nem képviseli a közelmúlt korszak felszínes és üres polgári szellemét. Vaskosabb, egészségesebb népi humora azonban sokkal inkább megfelel az új idők

szellemének. Az ifjúság nem fogja kárát vallani, ha nyafogó, érzelgős, polgári romantika helyett emberi és népi mondatokba kóstol bele. Az új pedagógia egyik alapelve, hogy az ifjúság szemléletét közelebb hozza az élet valóságához. A polgármester úr finnyáskodása sem fogja ennek az alapelvnek az érvényesülését megakadályozni” (Ism, 1945, 2).

Arról azonban hallgattak a lapok, hogy 1945. április 13-án Major Tamás a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állásfoglalását kérte, hogy Csorba tiltása ellenére az eredeti tervek szerint játszhatják-e a darabot középiskolásoknak (Dancs 1989, 34–35). Már másnap megérkezett a válasz, a minisztérium leírata ezzel a szöveggel: „értesítem a Címet, hogy Csokonai *Özveggy Karnyóné* c. színművének a tanuló ifjúság előtt való előadása ellen nem teszek észrevételt. Kívánatosnak tartanám azonban, hogy a darab alább felsorolt szövegrészei az ifjúsági előadásokban kihagyassanak, minthogy e részletek a mai ízlést sérthetik, viszont a darab szerkezeti egységét, annak irodalmi és művészi becsét nem érintik.” S három javaslat, hogy hol és mit kellene törölni (Dancs 1989, 36).

Az ugyancsak 1945. április 14-én kelt állásfoglalásból az is kiderült: „kétségtelen, hogy a *Karnyóné* nem a legalkalmasabb ifjúsági drámatípus” (Dancs 1989, 36.)

A történet érdekessége, hogy Majorné Papp Mariska, aki megpróbálta a Főváros támogatásával folytatni az ifjúsági előadások szervezését, személyes támadást vélt felfedezni Csorba János főpolgármester intézkedésében. Fiának küldött levelében így írt: „Tomikám! *Karnyóné* – nem mehet. Miután a 3 alpolgármester Jámbor [Péter], Bechtler [Péter] és Morvay [Endre] – főleg az előbbi – a legnagyobb lelkesedéssel letárgyalta és aláírta, az a 6 emeletes ökör – a polgármester – ordítva leszólta, ledorongolta *Karnyónét*. Részint nekem, részint telefonba – ma – Jámbornak. Velem – személyemmel – is baja van. Érzem, h[ogy] a nyilas talpakat a földig hajolva nyaló Füle Ernő fűrészelt el. Egy rohadt patkány – ma igazoló bizottsági tag. Állítólag ma este beszél Veled – a polgármester. (Jámbornak ezt mondta.) Ez egyszer kérek, próbáld azt a hülye 10 év előtti mentalitású fejét kissé megvilágítani. Ha módom lenne rá – még ma nyugdíjba mennék. Pedig olyan lelkesedéssel készültem. Anyagiak a régi alapon Bechtlerrel tárgyalattak meg. Mindenben helyeselt. Ezt a lovat valaki felhergelte.

Természetesen időben elkéstünk. Ez 25 + 45 ezer pengőt vesz ki a Nemzeti zsebéből. Neki persze ez mindegy.”¹⁶

A *Karnyóné* előadásából így lett politikai ügy a demokratizálódás útjára lépő Budapesten. S amikor 1945. május 1-jén a Nemzeti színészei a Városligetben előadták a színjátékot, Pataky Jenő – mint kikiáltó – megemlítette a példátlan esetet. Gobbi Hilda *Közben* című kötetében feljegyezte a szöveg néhány részletét:

„Hé, hé, ide! Közönség, Katonák,
Hé, álljatok meg, mért mentek tovább?
Itt van Karnyóné, itt láthatni csak!
Ez nem tetszett a Csorba bácsinak.
Gonosz darab, de jó röhögtető!
...Itt látható! Tyű, micsoda nő!

Itt látható a Gobbi Hilda,
Aki két évig be volt tiltva.
Itt látható a legnagyobb blamázs,
Itt játszik ma a Major Tamás.
Ami itt lesz, jobb; mint a bab és a gersli
Apáthi, Ungvári, Somogyi Erzsi.
Gyertek, gyertek, egy vasba se kerül,
És röhöghettek rajta emberül.
Gyertek, gyertek mulatni, isteni,
Hogy ezt nem tilthatja be Kiss Feri...” (Gobbi 1984, 217–218).

A Független Színpad 1938-as Csokonai-premierjénél szóba került, hogy a Nemzeti Színház 1948. május 27-én bemutatta Csokonai Méla *Tempefői* című keserű satíráját. Egyértelmű, hogy ennek az előadásnak a szöveggönyve – az átdolgozók személyének azonossága folytán – részben azonos volt az ősbemutatójával. Sajnos ezt bizonyítani ma már lehetetlen. Az viszont tény, hogy politikai színjátékot láthattak 1948-ban a Nemzeti Színház nézői. Míg *Tempefői*t Csokonainál azzal vádolják, hogy francia kém – színpadi közhely a 18.

¹⁶ Majorné Papp Mariska levele Major Tamásnak, [Budapest, 1945. április 10. körül] Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattár ltsz. 2014.182.3

század végétől –, 1948-ban már republikánus francia spion. S az 1793-ban született drámában utalásokat találni az 1794-es magyar jakobinus mozgalomra is. Múzsai, Tempefői barátja részese az összeesküvésnek, a mű végén pedig felsorolja a bebörtönzött írókat: „Kazinczy, Verseghy, Szentjóni, hazánk e fényes csillagai foglyok, már útban Spielberg tömlőcei felé. A nemes apát, s társai, kik a szent szabadságra függeszték szemüket a bitó árnyékában állanak, Batsányi honunk határain túl bujdokol! S én is menekszem, nyomomban Bécs zsandárjai.”¹⁷

Az előadás politikumát egyedül a Szabad Népből Molnár Miklós kritikája említette: „A gúnyos, groteszk hepiendet [sic!] a két kitűnő átdolgozó: Schöpflin Gyula és Benedek András írta hozzá a darabhoz, de Csokonai egész életműve a bizonyosság arra, hogy tudta lesz folytatása, lesz győzelmes befejezése annak a harcnak, amelyet Kazinczy, Bacsányi [sic!], Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Ady és József Attila vívott a szabad, művelt Magyarországért.” Igaz, hogy azt is megírta Molnár, hogy „a dalbetéteket hang- és hallásnélküli színészek énekelik. Az egész előadás így kissé kedvetlen és vontatott, bár néhányan tudásuk és tehetségük legjavát adják” (Molnár 1948, 8).

A többi kritikus azonban inkább dicsért, mint bírált, bár voltak olyan megállapítások, melyek az előadást stílusparódiának nevezték (Balassa 1948, 7), a rendezőt, Rádai Dénest pedig elmarasztalták, mert nem tudta „összefogni a heterogén elemeket: a tökéletes költészetet s a kísérletező drámát” (Hárs 1948, 4).

Csokonai Vitéz Mihály drámáinak kritikai kiadásában Pukánszky Kádár Jolán így emlékezett meg erről a bemutatóról: A címszerepet Ladányi Ferenc, Csikorgót Gózon Gyula játszotta, egyébként a Főiskoláról éppen, hogy kikerült színészek és főiskolai hallgatók szerepeltek, alig emelkedve felül a vizsgaelőadások színvonalán. De jobb előadás se tudott volna megküzdeni a darab eredendő színszerűtlenségével, eredeti eszmei tartalmából pedig az átdolgozás éppoly keveset őrzött meg, mint a későbbi színre alkalmazások. Összesen tizenhat előadást ért meg” (Csokonai 1978, 264).

Meg kell még jegyeznünk, hogy a második világháborút követő években a debreceni színházban két alkalommal is Csokonai-darabot tűztek műsorra. A költő születésének évfordulóján, 1947. november 17-én eljátszották a *Karonyónét*, majd néhány hónappal később, 1948. május 28-án a *Méla Tempefőit* láthatta a közönség. Egyik sem vált a költő szülővárosának dicsőségére, mind-

¹⁷ Csokonai Vitéz Mihály: Méla Tempefői. Ügyelőpéldány, [1948]. 83. Nemzeti Színház Könyvtára

két előadásról ugyanis azt jegyezte fel a kritika, hogy a színháztermet nem töltötték meg az érdeklődők (Tar 1976, 160; Pósa 1948, 7).

Az áttekintésből kiderült, hogy Csokonai Vitéz Mihály drámai művei közül néhányat ugyan felfedeztek a huszadik század első felének színházi alkotói, ám mégsem váltak a nemzeti repertoár részévé. Ezek a törekvések mégsem voltak teljesen feleslegesek, hiszen ébren tartották az érdeklődést a költő legjelesebb alkotásai iránt. Az özvegy Karyóné s két szeleburdiak előadása több alkalommal is bizonyította, hogy az egykori iskolai színjáték – a közönség szórakoztatása mellett – remek lehetőséget nyújt új, merészebb játéktípus kialakítására. Ennek a Csokonai-darabnak a legnevezetesebb előadása Ruszt József nevéhez fűződik 1965-ben az Egyetemi Színpadon, mellyel új korszak kezdődött a mű előadástörténetében (Timár 2024).

Felhasznált szakirodalom

- Ady Endre. 1966. „Csokonai Vitéz Mihály”. In *Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok*, sajtó alá rendezte: Varga József, 169–170. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Babits Mihály. 1912. „A kolozsváriak.” *Nyugat* 1: 893.
- Balassa Imre. 1948. „Méla Tempefői a Nemzeti Kamara Színházban.” *A Reggel*, 05/31.
- [Bányai Elemér] Zuboly 1911. „Csokonai a Vígszínházban.” *Magyar Nemzet*, 01/31.
- Barcs Sándor. 1942a. „Kitűnőek színháza.” *Újság*, 10/22.
- Barcs Sándor. 1942b. „Karyóné feltámadása.” *Újság*, 10/30.
- Barcs Sándor. 1945. „Karyóné. Bemutató a Nemzeti Kamaraszínházban.” *Szabadság*, 03/03.
- Becsky Andor. 1961. „Emlékezés a Független Színpadra.” *Valóság* 6: 87–92.
- Csokonai [Vitéz Mihály]. 1938. „Tempefői.” *Független Színpad* 4–5: 13–14.
- Csokonai Vitéz Mihály. 1978. *Színművek., 1. 1793–1794.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Pukánszky Kádár Jolán. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dancs Rózsa, dr. (szerkesztő). 1989. *A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium színházi iratai, 1945. február–1945. december.* Budapest: Magyar Színházi Intézet.
- Független Színpad dramaturgiai közössége, A. 1938. „A Méla Tempefői 1938-ban...” *Független Színpad* 6–7: 11–12.

- Galamb Sándor, dr. 1939. „Prológus. Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak. Vígjáték három részben. Írta: Csokonai Vitéz Mihály.” In *Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia 1938/39 tanévről szóló értesítője: LXXV. tanfolyam*, összeállította: Szentesy Lajos. 46–48. Budapest: Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia.
- [Gergely Jenő] (G. J.) 1929c. „Ifjúsági előadások az Új Színházban.” *Új Nemzedék*, 04/01.
- Gobbi Hilda. 1984. *Közben...* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- h. 1938. „A Méla Tempefői szabadtéren.” *Népszava*, 05/25.
- Haraszty Árpádné. 1957. *Balog István hagyatéka a Színháztörténeti Múzeumban*. Budapest: Színháztudományi és Filmtudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum.
- Hárs László. 1948. „Méla Tempefői.” *Kossuth Népe*, 06/1.
- Hatvany Lajos. 1911. „Mit hagyott ránk Csokonay? [sic!]” *Magyar Hírlap*, 01/31.
- Hatvany Lajos. 1960. „Mit hagyott ránk Csokonai?” In Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok 1*, 330–333. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- (h. s.). 1942. „Özvegy Karnyóné.” *Újság*, 10/29. <https://doi.org/10.2307/3386543>
- Janovics Jenő. 1907. *A magyar dráma irányai*. Budapest: Benkő Gyula könyvkereskedése.
- Janovics Jenő. 1913. „Csokonay [sic] Vitéz Mihály.” In *A magyar dráma fejlődése. A Kolozsvári Nemzeti Színház által rendezett drámatörténelmi sorozatos előadások bevezető beszédei*, 23–29. Budapest: Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség.
- Jókai Mór. 1904. „Az én színpadi életem.” In *Jókai Mór önmagáról. Önéletrajz és egyéb emlékezések*, 247–269. Budapest: Franklin Társulat.
- Kárpáti Aurél. 1945. „A' özvegy Karnyóné s két szeleburdiak. Csokonai vígjátéka a Nemzeti Kamaraszínházban.” *Új Szó*, 03/04.
- Koltai Tamás. 1986. *Major Tamás. A Mester monológja*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
- Kosztolányi Dezső. 1978. „Kolozsváriak.” In *Kosztolányi Dezső: Színházi esték*, 2., szerkesztette Réz Pál, 432–434. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Lengyel Menyhért. 1911. „Karnyóné – Nyugat-matiné a Vígszínházban.” *Nyugat* 1: 304–305.
- [-Igy-] 1943. „Miért nem kellett Csokonai Vitéz Mihály Ady Endre városának?” *Népszava*, 07/25.
- M[olnár] M[iklós]. 1948. „Méla Tempefői avagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon. Csokonai Vitéz Mihály színjátéka a Nemzeti Kamaraszínházban.” *Szabad Nép*, 06/02.
- Németh Andor. 1938. „Csikorgó vagy Tempefői?” *Újság*, 05/03.

- [Ism.] 1911a. „Modern Könyvtár új kötete.” *Ellenzék*, 01/26.
- [Ism.] 1911b. „Csokonai-matinèe.” *Pesti Hírlap*, 01/31.
- [Ism.] 1911c. „A »Nyugat« a Vígszínházban.” *Népszava*, 01/31.
- [Ism.] 1911d. „Klasszikus est Kolozsvárott.” *Az Újság*, 11/01.
- [Ism.] 1912. „Gerson du Malhereux.” *Pesti Napló*, 05/05.
- [Ism.] 1914. „Az első klasszikus est.” *Felvidéki Újság*, 11/12.
- [Ism.] 1919a. „Mit játszanak a proletárkultúra színházaiban?” *Színházi Élet* 14: 12–18.
- [Ism.] 1919b. „A sötét ház [...]: Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak. Vígjáték 2 felvonásban, írta Csokonai Vitéz Mihály. (Mind a kettőt előadták a Vígszínházban 1919. április 19-én).” *Az Újság*, 04/20.
- [Ism.] 1920a. „Csokonai-est. (Ünnepi előadás a Csokonai-színházban).” *Debreceni Független Újság*, 11/19.
- [Ism.] 1920b. „Csokonai napja. A Csokonai-színház díszelőadása.” *Egyetértés*, 11/19.
- [Ism.] 1924. „Anatol France és Csokonai Vitéz Mihály.” *Ellenzék*, 11/13.
- [Ism.] 1929a. „Csokonai az Új Színházban.” *Pesti Napló*, 04/10.
- [Ism.] 1929b. „Az Új Színház ifjúsági előadássorozatai.” *Magyarság*, 04/10.
- [Ism.] 1938. „Nemzetrágalmazásért fogházra ítélték a »Márciusi Front« öt vezetőjét.” *Pesti Napló*, 04/22.
- [Ism.] 1939. „Meglépetések a Színművészeti Akadémia utolsó vizsgaelőadásán.” *Pesti Napló*, 05/16.
- [Ism.] 1943. „Csak röviden.” *Újság*, 08/07.
- [Ism.] 1945. „Csorba contra Csokonai.” *Népszava*, 04/19.
- [Ism.] 1983. „Ortutay Gyula levelei Babits Mihályhoz.” *Tiszatáj* 12: 63–67.
- [Pósa Péter] [–éter]. 1948. „Méla Tempefői.” *Tiszántúli Néplap*, 05/30.
- [Sebesi Samu] (s.). 1911. „Gerson du Malhereux vagy az ördögi mesterségekkel talált ifjú. (A drámatörténeti cyklus 3-ik estéje).” *Ellenzék*, 10/31.
- Staud Géza. 1945. „Az első színházi előadás az új Budapesten.” *Népszava*, 03/03.
- Tar Károly, dr. 1976. „A felszabadulástól az államosításig 1944. okt. 19.–1949. szept. 2.” In *A debreceni színészet története*, szerkesztette Katona Ferenc, 149–163. Debrecen: Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- Timár András. 2023. „A' özvegy Karnyóné feltámasztása. Ruszt József Csokonai-értelmezésének körülményei.” *Uránia* 2: 45–60.
<https://doi.org/10.56044/UA.2023.2.3>
- Újvári Imre. 1938. „Százötven év múltán bemutatják Budapesten Csokonai Vitéz Mihály színdarabját.” *Brassói Lapok*, 02/04.